

פרשת העקדה בהשוואה לפרשת אדם הראשון בגן עדן

עקדת יצחק מהווה נקודת שיא בתולדות האנושות. עצם הדרישה האלוהית הנוראה מאברהם להקריב את בנו יצחק היא מיוחדת במינה. הציווי וקיומו מתוארים בדרמטיות רבה. זו נוצרת על-ידי שימוש באמצעים ספרותיים כגון: שתיקות מכוונות¹ מצד אחד, ופירוט של פעולות טכניות² מן הצד השני. טכניקה סיפורית זו מבליטה את הניגוד בין עוצמת הציווי לבין הפשטות והמסירות של הביצוע. כגודל הניסיון כן גם גודל שכרו של אברהם - שבועה מפי ה' והבטחה לדורות:

"בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנך את יחידך. כי ברך אבְּרָכְךָ והרְבָה ארבה את זרעך..."
(בראשית, כ"ב, טז-יז).

פרשת העקדה מלווה עד היום את העם היהודי בתפילותיו, והיא נזכרת במיוחד בתפילות הימים הנוראים³.

במאמר זה ננסה לעמוד על צד נוסף מיוחד לפרשת העקדה, העולה מהשוואה לפרשת אדם הראשון בגן עדן.

פרשת העקדה (בראשית, כ"ב)

הכנה: "ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני" (כ"ב, א).

פרשת גן עדן (בראשית, ב'-ג')

הכנה: "וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים" (ב', ז).

אברהם הולך בצו אלוהים: "ויאמר קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המִרְיָה" (ב).

האדם מועבר לגן עדן על-ידי אלוהים: "ויקח ה' אלהים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה" (טו).

1 עיין בפרק כ"ב, פסוקים ג, ד ובעיקר ז, ח. בקשר לכך, עיין מה שכתב אורבך ב'מימיזיס': E. Auerbach, chap. 1: 'Odysseus' Scar', pp 5-9 Mimesis, New York, 1953. לעניות דעתי נראה כי אין השתיקות "כבדות ומעיקות", כלשונו של אורבך, אלא דווקא שתיקות של ידיעת רוממות השעה וגדלותה, שתיקות של ציפיה לקיים את הציווי מתוך אהבה.

2 למשל פסוקים ג, ו.

3 על הפסוק "ויקח בידו את האש ואת המאכלת" (כ"ב, ו) אומר רש"י: "דבר אחר זו נקראת 'מאכלת' על שם שישראל אוכלין מתן שכרה".

פרשת העקדה (בראשית, כ"ב)

הציווי: "ויאמר קח נא... והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אֶמַר אליך" (ב).

פרשת גן עדן (בראשית, ב'-ג')

הציווי: "ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל. ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות" (טז-יז).

קיום הציווי: "וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו ויקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו ויבקע עצי עלה ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו האלהים. ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחק... ויקח אברהם את עצי העלה וישם על יצחק בנו ויקח בידו את האש ואת המאכלת וילכו שניהם יחדו. ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני ויאמר הנה האש והעצים ואיה השה לעלה. ויאמר אברהם אלהים יראה לו השה לעלה בני וילכו שניהם יחדו. ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים ויבן שם אברהם את המזבח ויערף את העצים ויעקד את יצחק בנו וישם אתו על המזבח ממעל לעצים. וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחט את בנו". (ג-י).

אי קיום הציווי - החטא: "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל" (ג', ו).

דבר ה' אל אברהם: "ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם ויאמר הנני. ויאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני" (יא-יב).

דבר ה' אלהים לאחר החטא: "ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איפה" (ט).

תגובת אברהם: "וישא אברהם את עיניו וירא והנה אֵיל אֶחָד נאחז בסבך בקרניו וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעלה תחת בנו. ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יֵאָמַר היום בהר ה' יִצְאָה" (יג-יד).

תגובת האדם: "ויאמר את קלך שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי ואֶחָבָא" (י).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פרשת גן עדן (בראשית, ב'-ג')

פרשת העקדה (בראשית, כ"ב)

תגובת ה': "ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה המן העץ אשר צויתוך לבלתי אכל ממנו אכלת... ויאמר ה' אלהים לאשה מה זאת עשית" (יא, יג).

תגובת ה': "ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים. ויאמר בי נשבעתי נאם ה'..." (טו-טז).

הקללה: "אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרנג... ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ... ארורה האדמה בעבורך..." (טז-יז).

הברכה - ח"י נצח: ירושה והמשכיות הצאצאים: "כי בך אברוך והרבה ארבה את זרעך ויכש זרעך... והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקלי" (יז-יח).

מוות: "בזעת אפך תאכל לחם עד שובך אל האדמה... כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (יט).

ריחוק: "ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו... ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעלם. וישלחו ה' אלהים מגן עדן לעבד את האדמה אשר לקח משם" (כב-כג).

שמירת הכניסה לגן מפני האדם: "ויגרש את האדם וישפן מקדם לגן עדן את הכרבים ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים" (כד).

מסקנות

- ככלל ניתן לומר, כי בין שתי פרשיות אלו ישנה הקבלה ניגודית - והרי הפירוט:
1. **השורש 'לקח'** משמש כמלה מנחה הן בפרשת אדם הראשון והן בפרשת העקדה. הוא מתאר מחד גיסא את לקיחת האדם והנחתו בגן עדן (ב', טו), ומאידך גיסא את צו הקב"ה לאברהם "קח נא..." (כ"ב, ב). התוצאות בשני המקרים - הפוכות. בפרשת אדם הראשון הכתוב מנצל את השורש 'לקח' לתיאור החטא "ותקח מפריו ותאכל" (ג', ו), ואילו בפרשת העקדה מצוי שורש זה חמש פעמים בקטע המתאר את פעולותיו של אברהם, פעולות שתכליתן קיום רצון ה'. זוהי האנטיטיזה המוחלטת למעשה אדם הראשון.
 2. **השורש 'ראי'**: בפרשת אדם הראשון: "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים" (ג', ו). העיניים וחוש הראייה משמשים כסרסורי עברה, והם הגורמים להחלטת האשה "ותקח מפריו ותאכל".

4 ניתן להצביע על ניגוד הן בתחום האטימולוגי, הן בתחום הסמנטי, והן בתחום הרעיוני.

בפרשת העקדה: "ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחק" (כ"ב, ד). העיניים וחוש הראייה משמשים ככלי עזר לקיום הציווי (למרות שהמקום עדיין רחוק, וייתכן שהראייה אינה בהירה דיה בשלב זה). ולא זו בלבד. גם השגה לעולה אינו נראה, והוא בגדר נעלם. וכך עונה אברהם ליצחק "אלהים יראה לו השגה...". חוש הראייה של אברהם משועבד בפרשת העקדה אך ורק לרצון האל, עד כדי כך שגם לאחר שמבוטל הצו לשחוט את יצחק, עדיין מחפש אברהם דרך אחרת⁵ לקיימו: "וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר... וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעלה תחת בנו" (כ"ב, יג).

שבירת הרצון האנושי וביטולו המוחלט מביא כביכול להתמזגות של הראייה האנושית עם הראייה האלוהית. דבר זה בא לידי ביטוי בקריאת שם המקום "ה' יִצְחָק", "הר ה' יראה". הראייה ברום השגב שלה, או לחילופין בשיא נוולותה, יש והיא הופכת ליראה. אצל האדם ואישתו התוצאה של "ותרא האשה..." הייתה בסופו של דבר "ואירא כי עירם אנכי ואֶחָבָא" (ג', י). לעומת זאת, אצל אברהם הפעולה של "וישא עיניו וירא..." מביאה להכרזה אלוהית "עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה". היראה של אדם הראשון - יראת העונש הייתה; ואילו היראה של אברהם - יראת הרוממות.

3. האדם הפרטי החוטא והמיוסר, ששגה מתוך תשוקה רגעית ואכל מן הפרי האסור, פוחד לעמוד לבדו אל מול פני האמת וגורר עמו את שותפו "ותתן גם לאישה עמה ויאכל" (ג', ו). ולעומתם בולטת המוכנות הנפשית, האהבה העצורה (הנרמזת רק ב'רקע האחורי' של הסיפור) של אברהם לאלוהיו ושל אב לבנו. אהבה זו אצורה בפרק בתוך תיאורים של פעולות טכניות (פס' ג, ו) ובתוך דיאלוג קצרצר. זוהי אהבה הפורצת מתוך המלים הפשוטות, אך המרשימות כל-כך: "ויילכו שניהם יחדו" (פס' ו, ח).

4. הניגוד בא לידי ביטוי לא רק בחוש הראייה, כי אם גם בחוש השמיעה. אדם הראשון, שהעדיף לשמוע לקול אישתו ולהפר בכך את הציווי האלוהי, נתארר ונתקלל ונכרת מארץ החיים: "ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך... ארורה האדמה בעבורך..." (ג', יז). אברהם, לעומתו, התברך דווקא בזכות ששמע בקול ה': "והתברכו בזרעך... עקב אשר שמעת בקלי" (כ"ב, יח).

מעניין במיוחד השימוש בביטוי (הנדיר במקרא) - "הרבה ארבה". האישה נתקללה "הרבה ארבה עצבונך והרַגְךָ", ואברהם נתברך "כי ברך אברכך והרַגְךָ ארבה את זרעך". עומק תהומות החטא ופסגת תעצומות הנפש נשקי אהדדי ברגע הגורלי ביותר בשתי

5 עיין ברש"י על הפסוקים הנ"ל, וכדבריו: "...על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר: יהי רצון שתהא זו כאילו עשויה בבני - כאילו בני שחוט, כאילו דמו זרוק, כאילו בני מופשט, כאילו הוא נקטר ונעשה דשן" (רש"י לפס' יג).

6 וכדברי רש"י לפסוק: "נתנה עליו בקולה...".

7 הביטוי מופיע במקרא שלוש פעמים בלבד: פעמיים בפרקים שאנו עוסקים בהם ופעם נוספת בבראשית, ט"ז, י.

הפרשיות. **"וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחט את בנו" (כ"ב, י).** והמתח תלוי בחללו של עולם: **"ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם..." (כ"ב, יא).** ואברהם, בשעה של התעלות והזדככות הנפש, מזדרז ועונה: **"...ויאמר הנני" (שם).**

לעומתו, מה עלוב מצבו של אדם הראשון. גם אליו קורא ה', אך מה רב ההבדל! **"ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו אִיָּכָה" (ג', ט).** והתשובה: **"ויאמר הנני" - חסרה! וברור גם מדוע.**

נחזור לאברהם. אברהם, אשר היה מוכן לשחוט את בנו, שנאמר: **"וישלח אברהם את ידו..." (כ"ב, י),** אומר לו עתה המלאך, באותה מטבע לשון: **"אל תשלח ידך אל הנער..."** כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה..." (שם, יב).

ביטוי זה, המוביל לקרבה שכמעט ואין דומה לה, בין אברהם לאלוהיו, הוא עצמו משמש להבעת הריחוק הנורא מכול, בין אדם לאלוהים: **"ויאמר ה' אלהים... ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים..." (ג', כב).** ותוצאת אמירה זו: **"וישלחו ה' אלהים מגן עדן" (שם, כג).** 'גן עדן' מתאים לאדם המצוי במצב רוחני מסוים. משהידרדר במדרגתו הרוחנית, אין האדם שייך עוד למציאות של גן עדן. בפתח הגן הושמו הכרובים למנוע את כניסתו: **"ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמר את דרך עץ החיים" (ג', כד).**

סמליות רבה יש בעובדה כי אברהם נטל את ה'אש' ואת ה'מאכלת' בכדי לעשות את רצון ה', בכדי לשחוט את בנו: **"ויקח בידו את האש ואת המאכלת וילכו שניהם יחדיו" (כ"ב, ה).** 'להט' החרב' מול 'אש' ו'מאכלת', או, ליתר דיוק, 'להט' מול 'אש' ו'חרב' מול 'מאכלת'. להט החרב המתהפכת שניתנה ביד הכרובים כדי למנוע מן האדם לאכול מעץ החיים, הפכה בידו של אברהם והייתה לאש ולמאכלת. באש זו ובמאכלת זו ובלהט האמונה, מוכן היה אברהם לבצע את רצון האלוהים. להט האמונה - גבר על 'להט החרב המתהפכת'. בכך, זכה אברהם לברכת הזרע - ברכה שמשמעותה חיי נצח. מה שנמנע מאדם הראשון - מתוקן עתה על ידי אברהם. כפרפראזה ניתן לומר כי במעשהו 'פרץ' אברהם את מחסום הכרובים. בכך זכה 'לאכול מעץ החיים'⁸, דהיינו לדבוק באלוהים, אלוהי הנצח, ולזכות לברכת המשכיות לנצח".

8 מעניין שגם המלה 'עתה' מופיעה בשני המקומות. לגבי אדם הראשון: **"ועתה פן ישלח ידו..."**, ואצל אברהם: **"אל תשלח ידך אל הנער..."** כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה".

9 המלה 'להט' משמעותה - ברק, זוהר. הפעלים הנגזרים מן השורש 'להט' משמעים: לשרוף באש (ראה בקונקורדנציות).

10 ייתכן שזוהי גם כוונתו של המדרש המובא (ללא ציון מקור) בילקוט שמעוני לפסוק **"וירא והנה איל" (פס' יג):** **"ר' יהושע אמר: מלאך הביאו מגן עדן ותחת עץ החיים היה רועה ושותה מן המים שעוברים תחתיו".** אם משמעות עמידתו של אברהם בניסיון היא כדברינו, הרי שברגע הגורלי הגיעו כביכול אברהם ויצחק אל תחת עץ החיים, ושם מצאו את האיל. כך אולי אפשר להבין גם את המדרש הבא: **"ר' יהודה אומר: כיוון שהגיעה החרב לצוואר, פרחו ויצאה נשמתו של יצחק, וכיוון שהשיע קולו מבין שני הכרובים [אנלוגיה מעניינת לפס' כד בפרק ג'!] "אל תשלח ידך אל הנער", חזרה נפשו לגופו ועמד יצחק וידע שכך עתידים המתים לחיות ופתח ואמר: 'ברוך... מחיה המתים'" (פרקי דר' אליעזר, פרק**

על-פי כל הנאמר לעיל מתברר ייחודה של פרשת העקדה. פרשת העקדה היא התיקון לאחר עיוות אדם הראשון. אברהם, השולח ידו לקיים הציווי, מתקן את מעשהו של אדם הראשון ששלח ידו להפרו. בעמידתו בנסיון העקדה חוזר אברהם בדרך שממנה גורש אדם הראשון. אדם הראשון גורש מגן עדן החוצה, ואברהם הולך מן החוץ פנימה, עד שהוא זוכה ו'מגיע' ליעץ החיים'.

התמונה לא תהיה שלמה אם לא נזכיר את סיומה של פרשת העקדה. עיון חוזר בטבלה המשווה של שתי הפרשיות (שבראש דברינו) יגלה, כי הסעיף האחרון (המצוין בכותרת 'שמירת הכניסה לגן מפני האדם'), חסר בפרשת העקדה. חסרון זה יושלם אם נעיין בפרשה שהיא מבחינות רבות המשכה הישיר של עקדת יצחק. הכוונה לפרק כ"ו בבראשית, שבו מדבר ה' עם יצחק בפעם הראשונה לאחר העקדה וחוזר על השבועה שנשבע לאברהם בפרשת העקדה (כ"ב, טז ואילך).

נשווה בין הדברים:

בראשית, כ"ו

"וילך יצחק..." (פס' א)

"וירא אליו ה' ויאמר..." (ב)

"גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקמתי את השבעה אשר נשבעתי לאברהם אביך" (ג).

"ויראמר בי נשבעתי נאם ה'..." (פס' טז)

"והרביתי את זרעך ככוכבי השמים..."

"כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים..." (יז)

"והתברכו בזרעך כל גויי הארץ"

והתברכו בזרעך כל גויי הארץ" (ד)

עקב אשר שמעת בקלי" (יח).

"עקב אשר שמע אברהם בקלי"

וישמר משמרתי מצותי חקתי ותורת" (ה).

הפירוש האלוהי למלים "שמע אברהם בקלי" בבראשית, כ"ו, הוא: "וישמר משמרתי

ל"א, הוצאת אשכול, ירושלים).

11 בנקודת השיא של פרק כ"ב, בפסוק יא, עובר הכתוב משימוש בשם 'אלוהים' לשימוש בשם הוי"ה. בפס' א-י מצוי אך ורק שם 'אלוהים', ואילו בפסוק יא ועד לסוף הפרק מופיע אך ורק שם הוי"ה. ניתן להבין זאת כך: 'אלוהים' משמעו אל, שופט (ראה למשל: שמות, כ"ב, ז-ח). לכן הביטוי המדרשי בחז"ל - ל'אלוהים' הוא 'מידת הדין'.

אשר לשם הוי"ה, היוצא מן השורש 'היי' - בטרמינולוגיה המקראית, שלא כבעברית המודרנית, יש לשורש זה משמעות כפולה: (1) לשון מציאות; (2) לשון התערבות, פעילות. ראה למשל: "הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה" (שמות, ט, ג); "אתה תהיה על ביתי" (בראשית, מ"א, מ). התערבות - אם לטובה אם לרעה, מעידה על אכפתיות, על התייחסות. לכן הביטוי המדרשי בחז"ל לשם הוי"ה הוא מידת הרחמים.

בראייה זו ניתן לראות את המתרחש בפרקנו (בראשית, כ"ב) כך: מרגע הציווי ועד לרגע שבו עמד אברהם בניסיון (פס' א-י) היה אברהם נתון בדין, ולכן מופיע בפסוקים אלה רק שם 'אלוהים'. ברגע שעמד אברהם בניסיון הופכת מידת הדין למידת הרחמים, ועל כן בפס' יא-טז מופיע רק שם הוי"ה.

מצותי חקותי ותורתי". ואפשר שיש כאן מעין סגירת מעגל, ושוב אברהם מתקן את שקלל אדם הראשון.

בפסוק האחרון בפרק ג' נאמר: "ויגרש את האדם וישכן... את הכרבים... **לשמר את דרך עץ החיים**" (ג', כד); ואילו בפרק כ"ו מעיד ה' כי אברהם, במעשה העקדה, מילא את שנדרש מן הכרובים: "**וישמר משמרת מצותי חקותי ותורתי**"
ואם נקביל את הפסוקים יתברר כי 'דרך עץ החיים' מקבילה לשמירת המצוות, החוקים ותורות ה'. בכך מבאר המקרא בדרכו המיוחדת - ברמז, בשיטת האינטרפרטציה הכוליית - שפרשת העקדה היא התשובה לחטא אדם הראשון.

